

УДК 633.137.2

Ємцев В. І., к.е.н., доцент кафедри менеджменту,
Національний університет харчових технологій

МОНІТОРИНГ СТАНУ ТА РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОБУРЯКОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Ємцев В. І. Моніторинг стану та розвитку конкурентоспроможності підприємств цукробурякового комплексу України. Розглянуто проблеми функціонування цукробурякового комплексу України та сучасного рівня конкурентоспроможності підприємств галузі. Розглянуто можливі шляхи підвищення ефективності діяльності та рівня конкурентоспроможності підприємств цукрової галузі.

Ємцев В.И. Мониторинг состояния и развития конкурентоспособности предприятий сахаросвеклового комплекса Украины. Рассмотрены проблемы функционирования свеклосахарного комплекса Украины и современного уровня конкурентоспособности предприятий отрасли. Рассмотрены возможные пути повышения эффективности деятельности и уровня конкурентоспособности предприятий сахарной промышленности.

Yemtsev V. Monitoring and Development of Competitiveness of Sugar Industry in Ukraine. The article considers the problem of the functioning of Ukraine's sugar beet industry and the current level of competitiveness of the industry, ways to improve efficiency and competitiveness of the sugar industry.

Постановка проблеми. В умовах появи ознак світової продовольчої кризи, обумовленої зростанням кількості населення планети і, як слідство, зростанням попиту та цін на продовольство - продукти харчування почали перетворення із простого товару в політичний товар. У Україні є потенціальна можливість стати важливим гравцем на світовому ринку сільськогосподарської та харчової продукції. Прикладом тому є діяльність підприємств олійно-жирового комплексу, який вивів країну на перше місце в світі за обсягами експорту соняшникової олії. Проте не всі переробні галузі мають такі показники. Так цукробуряковий комплекс в аграрній політиці країни повинен був відігравати значну роль в підвищенні ефективності використання агропромислового потенціалу, але не став одним з локомотивів розвитку економіки країни. Галузь АПК України - цукробурякове виробництво, у яку у 1990 році входило 192 цукрових і п'ять цукрорафінадних заводів, сім тисяч великих бурякосійних господарств, з 1640 тис. га площ під цією культурою, понад 1,5 мільйон працівників. По обсягах виробництва бурякового цукру цукрова промисловість України до 1990 року посідала перше місце у світі, виробляла 13-20% від світового обсягу виробництва цукру, а в окремі роки - 22-23%. Україні поступалися Франція й Німеччина, нинішні лідери світового бурякосіяння; Країна входила в першу шістку країн-експортерів цукру, включаючи країни, що експортують цукор з цукрової тростини, а часом навіть у трійку. Проте з 1998 року Україна перетворилася на імпортера цукру-сирцю. [7,9]

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Актуальність теми обумовлена загальним незадовільним станом функціонування цукробурякового комплексу, зниженням обсягу виробництва цукру та необхідністю пошуку шляхів збільшення ефективності діяльності та конкурентоспроможності підприємств галузі.

Проблеми розвитку конкурентоспроможності підприємств розглядаються в роботах: Друкера П., Мескона М., Портера М., а також багатьох вітчизняних вчених Л.В. Балабанової, А.Е.Воронкової, Ю.Б.Іванова, О.І. Ковтуна, Б.Є. Кваснюка, І.В. Крючкової,

М.Й Маліка, О.А.Нужної, Л.І. Піддубної, В.А.Павлової, В.В. Чернегі Б.Є., О.С. Шнипко, та інших. [1-6,8] З досліджень випливає, що рівень конкурентоспроможності кожного суб'єкта господарювання напряму залежить від впровадження їм нових, більш сучасних технологій. Існуюча в Україні економічна ситуація робить неможливим довгострокове планування виробництва. Проте поява ознак продовольчої кризи вимагає від господарюючих суб'єктів агропромислового комплексу країни значно підвищити ефективність діяльності за рахунок подолання технологічного відставання шляхом використання наукових знань та інновацій, управління і регулювання процесів продукування, комерціалізації,

Метою статті є аналіз сучасного стану розвитку конкурентоспроможності підприємств цукробурякового комплексу, виявлення проблем та шляхів її формування.

Викладення основного матеріалу. Проведені дослідження показали, що більшість авторів розглядають проблему конкурентоспроможності тільки відносно до продукту. Конкурентоспроможність товару на цільовому ринку - це комплекс характеристик товару, що відбиває його відмінність від товарів-конкурентів як по ступені відповідності конкретної суспільної потреби, так і по витратах на його придбання й використання [1,с.17]. На нашу думку, такий підхід недостатньо коректний, оскільки будь-який економічний процес, у тому числі й створення конкурентоспроможної продукції, несе в собі риси загальні й особливі, сутності і явища. Тому розгляд конкурентоспроможності продукції у відриві від процесів забезпечення конкурентоспроможності підприємства навряд чи є можливим й правомірним. Продукт - це результат діяльності конкретного виробника, який володіє певним власним внутрішнім потенціалом і діє на конкретному ринку із установленими державою (формальними) і сталими, або встановленими в наслідок діяльності ринкових механізмів (неформальними) "правилами гри». На нашу думку, конкурентоспроможність - комплексна, розрахована за певний проміжок часу та при існуючій правовій базі існування ринку, соціально-економічна характеристика суб'єкта господарювання, що відображає рівень його переваг в порівнянні з реальними конкурентами у ефективності використання інноваційних, виробничо-технологічних, маркетингових, людських, фінансово-економічних потенціалів, а також у швидкості його адаптації до умов зовнішнього й внутрішнього середовищ, що динамічно змінюються. Виходячи з цього, розгляд конкурентоспроможності підприємства, як центральної ланки у взаємозв'язку категорій «продукт - підприємство - регіон - галузь - економіка країни», є, на сьогоднішній день, чи не головним у ряді основних напрямків виходу з кризисного стану цукробурякового комплексу.

Проведені дослідження показали, що за рік у світі на теперішній час виробляється в середньому біля 170 млн. тонн цукру, при цьому - 80% з цукрової тростини й 20% - із цукрового буряку (табл. 1). Слід зауважити, що якщо на початку ХХ століття, за даними Міжнародної організації по цукрі (Лондон), співвідношення було 47:53 на користь цукру із цукрового буряку, то зараз іде бурхливе наростання виробництва з цукрової тростини, як більше дешевого й невибагливого з погляду технології одержання цукру. Цукрова тростина - багаторічна злакова культура з великою рослинною масою, вона плодоносить на одному полі три-сім років, забезпечує високий вихід цукру. Його збирають (залежно від місця) два рази в рік і більше, у той час як буряк — лише раз. Крім того, вихід цукру з буряку - максимум 14%, з цукрової тростини - 93%. Та й вартість переробки тростини в рази менше. тому собівартість цукру у два-три рази нижче бурякового, а в деяких випадках - навіть у п'ять разів. Тому в останні роки зростають темпи виробництва цукру-сирцю з тростини.

Аналіз показав, що основними світовими виробниками цукру є Бразилія, Індія, Таїланд і Китай (рис 1). Тільки Бразилія поставляє його на світовий ринок близько 25 млн. тонн при власному виробництві - 38 млн. тонн у рік. Така кількість здатна обвалити будь-який ринок, але в цієї країні значну частину тростинного цукру використовують для

виробництва етанолу. Понад 26 млн. тонни цукру виробляє Індія (а може зробити 50 млн. тонн, проте, поки що, не дозволяє поки матеріально-технічна база), 15 млн т – ЄС, 11 млн.т - Китай, 7 млн. – США. [9]

Основні світові експортери цукру Бразилія -25,8 млн.т, Таїланд -7,4 млн.т, Індія - 3,2 млн.т, Австралія -2,7 млн.т, Гватемала -1,8 млн.т. [9] Проте, як показали дослідження, особливістю сучасного світового ринку цукру є те, що зараз на ньому практично відсутні вільні пропозиції скільки-небудь значних партій тростинного продукту — усе контракується ще на етапі вирощування сировини. Українські оператори, вже зіштовхувалися із ситуацією, коли вони з величезними зусиллями знаходили тростинний цукор-сирець під отриману тарифну квоту.

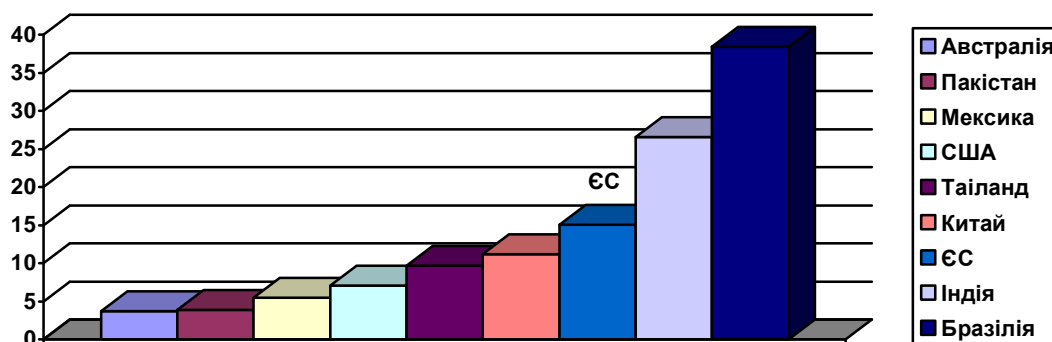

Рис. 1. - Основні світові виробники цукру у 2010/11 МР (тис т)[7,9]

Проведений аналіз показав, що цукор з цукрового буряку, як і раніше, виробляється близько у 60 країнах і жодна з них, крім України, цього виробництва не скорочує. Оптимізуються посівні площі (нині цукровий буряк вирощується на 8,5 млн. га), але валове виробництво бурякового цукру не падає. Буряковий цукор роблять навіть там, де його собівартість дуже висока, наприклад, у Фінляндії й на півночі Японії. Характерним щодо цього прикладом можуть служити бурякосійні країни ЄС. Колись вони імпортували певний обсяг цукру, а зараз поставляють на світовий ринок до 1 млн. тонн продукту в рік. Значно наростили виробництво Франція й Німеччина - відповідно до 4,5 і 4 млн. тонн. По даним МінАП, в 2010/11 МР частка України у світовому виробництві цукру становила 0,98 %, бурякового цукру - 4,7%.

Аналіз показав, що у період 1985-1990 років посівна площа під цукровим буряком досягала 1650 тис. гектарів, Україна збирала 43 млн. тонн буряка, виробляла понад 5 млн. тонн цукру в рік, з яких понад 3 млн. тон поставлялося в інші республіки той країни. У 2002 році в Україні 127 заводів починали сезон, але 26 зупинилися через недостачу сировини й мазуту (табл.1). Та й ті, що працювали, за рідкісним винятком, скоротили сезон переробки з 90 оптимальних до 15-40 діб. Площа під цукровим буряком скоротилася до 765 тисяч гектарів, а врожайність знизилась до 188 центнерів з гектара, цукристість - до 14,51% проти 16,22% у 1990 році. [7.9]

Дослідження показали, що відхід держави від відповідальності за економку в агросекторі та складні макроекономічні умови привели до порушення паритетних співвідношень цін на продукцію агросектору з цінами на продукцію інших галузей та за рахунок вимивання грошей залишило виробників сировини для переробних підприємств без необхідних ресурсів не тільки для розширеного, але і простого відтворення. Так у цукрової галузі України багато десятиліть класичне співвідношення закупівельної ціни тонни цукрового буряку стосовно ціни тонни цукру складалося в як 1:12. Тобто існувала взаємовигідна економічна рівновага: селянам було вигідно вирощувати буряк, заводам - його переробляти, а оптовикам і торгівлі - продавати. В 1991-м це співвідношення було вже 1:17, в 1992-м - 1:20, в 1993-м - 1:24, в 1994-м - 1:40.

Таблиця 1

Динаміка виробництва цукрових буряків та цукру в Україні та світі[7,9]

Показники	Од. вим	2001	2003	2005	2007	2009	2010	2011
Площа посівів	тис га	852,6	668,5	623,3	584	320	492	515
Валовий збір буряку	млн т	15,5	13,3	15,5	17,0	10,0	13,7	18,7
Врожайність	т/га	18,3	20,1	24,8	29,2	31,4	27,8	36,3
Працювало заводів	од	147	121	116	104	56	73	77
Змінна потужність	тис т	413	338,1	328,6	312,1	180	224,6	243,3
Виробництво цукру в Україні, в т.ч. в розрахунку на 1 завод	млн т	1,65	1,55	1,89	1,85	1,26	1,54	2,33
	тист	11,2	12,8	16,3	17,78	22,5	21,0	30,0
Виробництво цукру з 1 га посівів	тис т	1,93	2,31	3,33	3,16	3,94	3,13	4,52
Виробництво цукру в світі	млн т	128	134	139	149	167	164	167
Споживання цукру в світі	млн т	123	130	138	146	159	159	166

При закупівлях сировини по тодішніх галопуючих цінах були значні недоплати сільгоспвиробникам за вироблену продукцію. Буряківники щорічно стали втрачати від чверті до третини вкладених у виробництво буряку коштів. Один гектар цукрового буряка став давати доходу майже у 10 разів менше, ніж 1 га картоплі. Гроші в розвиток сировинної бази власники заводів не вкладали. Не маючи необхідних фінансових ресурсів, буряківництво вимушено перейшло до давальницьких схем переробки цукрового буряку. Надалі ціна на буряк не індексувалася й не збільшувалася, а ціна на цукор, зроблений із цієї сировини, стрімко росла, у результаті чого власники цукру реалізовували його в тричотири рази дорожче, ніж сільгоспвиробники. Галузь буряківництва тоді не загинула лише по єдиній причині: цукор став ексклюзивним бартерним товаром.

Все це призвело до зменшення площ посівів під буряком та виробництва цукру зменшилося в 3,5 рази, а з Україна 1998 року почала імпортувати цукор-сирець. Цукрові заводи закривалися (в кращому випадку – консервувалися) та продавалися за безцінь на металобрухт. За наявності родючих земель і надлишку переробних потужностей цукрових заводів, великими компаніями була прийнята модель «вертикальної інтеграції», при якій цукрозаводи вимушені були купувати діючи сільгосппідприємства у сировинній зоні заводів або брати у використання землю для вирощування власного цукрового буряку та забезпечення виробництва власною сировиною хоча б на 50%. Це дало результат.

Як показав аналіз, у 2010 році Україна засіяла буряком 492 тис. гектарів, збрала 13,7 млн. тонн буряку, на 73 заводах виробила 1,54 млн. тонн цукру та імпортувала 268 тис т цукру білого, цукровмісних продуктів та цукру-сирцю з тростини. (табл. 1)

Проведені розрахунки показують, що у 2011 р цукрозаводами інтегрованими в агрохолдинги було зібрано 64,5 % цукрового буряку від загального збору, та на 34 заводах вироблено 63,3 % цукру (табл. 2) При цьому, було перевищено показник виробництва цукру в розрахунку на 1 га посівів, який у 1990 р складав 3,05 т/га, а у 2009-2011 рр, він склав відповідно 3,94 – 4,52 т/га.

Проте у порівнянні з країнами ЄС цей показник в 3 рази менший, що є причиною та показником низької конкурентоспроможності підприємств цукробурякового комплексу. Практично всі західні бурякосійні країни в 80-90-х роках минулого століття провели планомірне реформування й реструктуризацію своїх цукробурякових галузей.

Таблиця 2

Основні виробники цукру з цукрових буряків в Україні у 2011 р, [7.9]

Компанія	Кількість заводів	Перероблено буряків, тис.т	Вироблено цукру, тис.т		% від загального обсягу цукру
			всього,	на 1 завод,	
Всього заводи інтегровані в компанії	34	11211,7	1545,8	45,46	63,3
Заводи не інтегровані в компанії	43	6146,9	785,15	18,26	33,7
Разом по Україні	77	17364,6	2330,95	30,2	100,0

Вивели з ладу малопотужні підприємства, замість них побудували нові, технологічно прогресивні. Тільки в теперішніх країнах ЄС кількість заводів у 1980-1990 роках скоротилося з 356 до 183, а цукрових компаній - з 178 до 78. Потужність заводів зросла до 10 тисяч тонн сировини/добу. В Україні цього не було зроблено. Тому середня кількість цукру що виробляється на одному заводі в країнах ЄС на теперішній час складає 138 тис т, а в Україна - для цукрозаводів інтегрованих в агрохолдинги цей показник склав 45,46 тис т., а цукрозаводів не інтегрованими в агрохолдинги лише 18,26 тис т цукру на рік. Все це призведе до збільшення собівартості продукції та зменшення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції на зовнішньому ринку. Також до збільшення собівартості українського цукру при невеликих потужностях цукрозаводів веде подорожчання всіх видів ресурсів, особливо енергетичних, що споживають цукрозаводи, застарілі техніка та технології. Як наслідок – низька конкурентоспроможність підприємств не тільки на зовнішньому, але і внутрішньому ринках.

В цих умовах Україна почала втрачати зовнішні ринки цукру. Скорочення поставок на зовнішній ринок призвело й до помітного зниження якості продукту. При такій якості український цукор погоджуються покупати Грузія, Киргизія й Таджикистан. Ці країни поки цікавить тільки низька ціна продукту, тому розвиватися й вкладати гроші в модернізацію, техніко-технологічне переоснащення виробництва, підвищення якості та безпеці продукції цукрозаводчики не бачать сенсу. Проте серйозного інвестора цікавлять насамперед зовнішні ринки, адже внутрішнє споживання забезпечують існуючі гравці, яких і без того надлишок. Зараз всі оператори галузі прекрасно розуміють, що у вітчизняного цукру вже майже немає зовнішніх ринків збуту і, в умовах збереженні існуючих тенденцій, можливо ніколи й не буде. Фактично, в цих умовах, перед українськими виробниками стоїть лише завдання виробляти 1,8 -2 млн т цукру в рік для задоволення потреб внутрішнього ринку і стабілізувати виробництво цукру на цьому обсязі.

Висновки. 1. Ситуація, що склалася в цукробуряковому комплексі не забезпечує умов розвитку конкурентоспроможності цукрозаводів, рівень якої значно поступається конкурентоспроможності підприємств, що виробляють цукор з буряку в країнах ЄС, Білорусі..

2. За для відродження цукрової галузі та збільшення конкурентоспроможності підприємств галузі необхідне: потреби внутрішнього ринку задовольняти за рахунок власного виробництва бурякового цукру. Для цього, необхідно відновити зону бурякосіяння до 650-675 тис.га (в 2012 р. заявлені плани на 515 тис.га). Тростинний

цукор-сирець, ввезений по обов'язковій квоті СOT (260 тис.т), направляти на створення перехідного запасу в розмірах, що рекомендуються експертами (10-12% від річної потреби) і здійснення експортних поставок. Такий шлях стабілізує ринок і дасть можливість прогнозувати його подальший розвиток, а також запобігати повторюванню ситуація 2006/07 МР та 2011/12 МР, коли у зв'язку з перевиробництвом цукру (у порівнянні з фактичним внутрішнім споживанням 1,8-2,1 млн т), оптова ціна реалізації цукру була менше собівартості його виробництва. Такий шлях буде потребувати значних дотацій у бурякосіяння та введення найжорстокішого державного регулювання експорту й імпорту цукру, а також внутрішніх цін на продукт. Проте саме по такому шляху розвитку пішли країни ЄС; впровадити реальне проведення інтервенційних закупок Аграрним фондом надлишків цукру до державного продовольчого резерву в обсягах передбачених законодавством України; забезпечити реальний захист внутрішнього ринку від небажаного надходження (в тому числі контрабандного) цукру білого, виробленого з тростинного цукру-сирцю, цукровмісних продуктів та хімічних цукрозамінників; направити основні зусилля держави та виробників на максимально можливе збільшення експортних поставок за рахунок державного протекціонізму та стимулювання експортних поставок; запровадити диференційований підхід до формування внутрішньої оптової ціни на цукор з урахуванням його походження, якості та кон'єктури внутрішнього та зовнішнього ринків.

Впровадження цих заходів, на нашу думку, може зробити вирощування цукрового буряка більш привабливим, дозволить збільшити площі під його посівами й, відповідно, знизити собівартість сировини та виробництва цукру, подолати кризову ситуацію в галузі.

Список використаних джерел:

1. Воронкова А.Е. Управлінські рішення в забезпеченні конкурентоспроможності підприємства: організаційний аспект: монографія / А.Е. Воронкова, Н.Г. Калюжна, В.І. Отенко. – Х.: ВД "ИНЖЕК", 2008. – 427 с.

2. Горбатов В.М. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса /В.М. Горбатов. Монография. - Х.: ИД "ИНЖЕК", 2006.- 592 с.

3. Кваснюк Б.Є. Конкурентоспроможність національної економіки / Б.Є. Кваснюк. Монографія. Інститут економіки та прогнозування НАН України /. – К. : Фенікс, 2005. – 495с.

4. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення / За ред..д-ра екон. наук І.В. Крюкової. – К.:Основа, 2007. – 488 с.

5. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с

6. Шнипко А.С. Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації / О. С.Шнипко ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2009. – 456 с.

7. Статистичний щорічник України за 2010 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Конкурентоспроможність української економіки / За ред. Акад.. НАН України В.М. Гей ця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – 556 с.

9. Оперативно-статистичні матеріали цукровиків України» Бурякоцукровий комплекс України» -К: «Цукор України», 2012. – 201 с

Ключові слова: цукор, цукробуряковий комплекс, ефективність діяльності, конкурентоспроможність підприємств цукрової промисловості.

Ключевые слова: сахар, свеклосахарный комплекс, эффективность деятельности, конкурентоспособность предприятий, сахарная промышленность.

Key words: sugar, beet-sugar complex, effectiveness of work, competitiveness of the enterprises, sugar industry.